

Kapitał terytorialny – źródło przewagi konkurencyjnej

Aleksandra Nowakowska

Uniwersytet Łódzki

Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny

Instytut Gospodarki Przestrzennej

Katedra Gospodarki Regionalnej i Środowiska

ul. Rewolucji 1905 r., nr 39

90-214 Łódź

Wprowadzenie

Współczesna gospodarka charakteryzuje się globalną konkurencją budowaną w wymiarze lokalnym. O. Torres podkreśla, że podczas gdy konkurencja staje się globalna, konkurencyjność pozostaje nadal mocno zakorzeniona w sferze lokalnej aktywności [Torres, 2004, s. 23–24]. Przenikanie się globalnego i lokalnego wymiaru gospodarowania tworzy swoisty związek między rosnącą presją i konkurencją a warunkami lokalnymi kształtującymi środowisko gospodarcze zdolne do tworzenia nowych wartości i zasobów. Przestrzeń lokalna dostarcza zasobów, relacji, kapitału, norm i regulacji czy wreszcie środowiska kulturowego – fundamentów konkurencyjności gospodarczej.

Opozycja, a zarazem komplementarność globalnego i lokalnego wymiaru procesów rozwoju, zdaniem Z. Chojnickiego i T. Czyż, dają nowy impuls i dostarczają nowych ram konceptualnych dla badań nad procesami kształtującymi struktury przestrzenne [Chojnicki, Czyż, 2008, s. 621]. Przejawem tego zjawiska jest wyłanianie się nowych koncepcji teoretycznych, wśród których na znaczeniu zyskuje rozwijany od ponad trzech dekad paradygmat terytorialnego rozwoju. Na kanwie tego podejścia, do literatury przedmiotu wprowadzone zostało pojęcie kapitału terytorialnego reinterpretujące znaczenie zasobów w rozwoju społeczno-gospodarczym.

Celem artykułu jest teoretyczna analiza pojęcia „kapitał terytorialny”. Wychoząc z założeń i twierdzeń terytorialnego paradygmatu rozwoju, artykuł opisuje różnorodne ujęcia kapitału terytorialnego, by na tak określonej podbudowie dokonać usystematyzowania tego pojęcia. W rozważaniach uwaga skupiona została na cechach i elementach kapitału terytorialnego budujących przewagę konkurencyjną podmiotów gospodarczych. Zastosowana metoda badawcza to krytyczna analiza literatury przedmiotu uzupełniona o analizę raportów i ekspertyz opracowywanych przez OECD i Komisję Europejską.

Istota terytorialnego paradygmatu rozwoju

Terytorialny paradygmat rozwoju reinterpretuje znaczenie przestrzeni w procesach rozwoju. Terytorium nie jest już tylko miejscem lokalizacji i kumulacji zasobów, ale postrzegane jest jako forma przestrzenna redukująca niepewność i ryzyko, stanowiąca źródło tworzenia oraz kumulowania zasobów strategicznie wartościowych. To miejsce tworzenia się zasobów oraz zdolności rozwojowych podmiotów gospodarczych. W nowym paradygmacie terytorium nie jest przestrzenią wyodrębnioną według kryterium geograficznego czy administracyjnego, ale przestrzenią ukształtowaną historycznie, w której powstał specyficzny układ instytucjonalno-organizacyjny. Jest to przestrzeń stworzona przez aktorów lokalnych, którzy są wzajemnie połączeni wartościami ekonomicznymi, kulturowymi i historycznymi [Torre, 2015, s. 273–288; Moulaert, Sékia, 2003, s. 298–302]. Terytorium jest silnie zabarwione przeszłością i kulturą, zbudowane przez relacje i sieci społeczne.

Podstawą funkcjonowania terytorium są interakcje pomiędzy aktorami. Jest to przestrzeń definiowana poprzez przepływy i relacje społeczno-gospodarcze skutkujące tworzeniem się nowych wartości i zasobów oraz sposobów organizacji przestrzeni [Castells 2004, s. 86–89]. Terytorium to przede wszystkim „wytwór” podmiotów połączonych wspólnym celem działania [Pecqueur, 2013, s. 8–32]. W tym podejściu następuje odejście od interpretacji przestrzeni pojmowanej w kategoriach statycznej analizy lokalizacji zasobów i podmiotów gospodarczych w stronę ujęcia dynamicznego, w którym terytorium określane jest przez pryzmat szybko zmieniających się w czasie i przestrzeni sieci relacji społeczno-gospodarczych (tab. 1).

Terytorialność rozwoju opisywana jest przez cztery wymiary tego zjawiska: różnorodność, czas, bliskość i uniwersalność [Duche, 2001, s. 14–19]. Różnorodność dostarcza cech i zasobów specyficznych, tworzących odrębność i niepowtarzalność terytorium. Wymiar czasowy tworzony jest przez historię terytorium i jest wynikiem ewolucji i „dziedziczenia” procesów zachodzących w przeszłości. Uniwersalność jest wynikiem odnalezienia i dzielenia się własną przeszłością. Stwarza możliwości spotkania się różnych kultur, tworzenia nowych wartości i ponownego odkrywania wartości zapomnianych. Bliskość zaś stwarza szansę bezpośrednich interakcji i przekształcenia statycznej przestrzeni w „działające terytorium”, będące wysiłkiem wspólnego działania wielu aktorów lokalnych.

W terytorium dochodzi do spotkania i przenikania się trzech rodzajów przestrzeni: przestrzeni geograficznej, przestrzeni relacyjnej oraz przestrzeni instytucjonalnej. Te dwie ostatnie formy przestrzeni tworzą „zawartość” terytorium i jego tożsamość [Perrin, 2001, s. 229–248; Pietrzyk, 2004, s. 12–13]. W wymiarze relacyjnym terytorium opisywane jest jako sieć relacji, związków rynkowych i nierynkowych łączących podmioty gospodarcze. Są to ewoluujące w czasie i przestrzeni wiązki relacji oparte na osobistych kontaktach, wzajemności i współzależności, zaufaniu i odpowiedzialności. Powiązania te tworzą formę alokacji zasobów (m.in. informacji, wiedzy, *know-how*), umożliwiając ich szybkie i efektywne wykorzystanie. Sieci terytorialne postrzegane są jako forma powiązań pomiędzy

podmiotami gospodarczymi, alternatywna wobec powiązań opartych na mechanizmach rynkowych.

Tab. 1. Ewolucja znaczenia przestrzeni w procesach rozwoju gospodarczego – analiza komparatywna

Kategoria	Region	Terytorium
Podbudowa teoretyczna	Teorie lokalizacji i aglomeracji, teorie biegunów wzrostu i polaryzacji rozwoju	Teorie ekonomii instytucjonalnej, ekonomia ewolucyjna, koncepcje terytorialnych form organizacji produkcji
Źródło i wartość zasobów	Lokalizacja (dostęp do czynników rozwoju, koszty transportu) i koncentracja działalności gospodarczej	Interakcje, sieci, bliskość organizacyjna i instytucjonalna podmiotów
	Rozwój oparty na zasobach generycznych (powszechnych i uniwersalnych)	Rozwój oparty na zasobach specyficznych (unikalnych)
	Orientacja na wykorzystanie zasobów istniejących („zastanych”)	Orientacja na tworzenie nowych wartości i zasobów
	Orientacja na optymalną alokację posiadanych zasobów	Orientacja na tworzenie komplementarności zasobów, nowych kombinacji i rekonfiguracji zasobów
	Kluczową kategorią analizy jest bliskość geograficzna (fizyczna)	Kluczową kategorią analizy jest bliskość społeczna i instytucjonalna
Mechanizmy procesów rozwoju	Przestrzeń tworzy interakcje, a te określają sposoby koordynacji zachowań podmiotów	Interakcje budują terytorium, a ono określa sposoby koordynacji (<i>territorial governance</i>)
	Rozwój oparty na mechanizmach konkurencji (gra o sumie zerowej)	Rozwój oparty na równoczesnym współistnieniu mechanizmów konkurencji i współpracy (gra o sumie dodatniej)
	Przestrzeń istniejąca, „zastana” – ujęcie statyczne	Terytorium tworzone przez aktorów – ujęcie dynamiczne
Granice	Przestrzeń ograniczona – regiony mające wytyczone granice administracyjne	Przestrzeń otwarta, granice wyznaczone przez aktywność podmiotów
Podmioty	Podstawową kategorią analizy jest lokalizacja i koncentracja podmiotów gospodarczych	Podstawową kategorią analizy są relacje pomiędzy podmiotami (aktorami)
	„Aterytorialne” strategie rozwoju podmiotów gospodarczych zorientowane na eksploatację zasobów	Terytorializacja podmiotów gospodarczych (zakorzenienie w lokalnym środowisku)
Polityka rozwoju	Uniwersalna polityka rozwoju adresowana do wszystkich jednostek (polityka „ślepa” na miejsce, neutralna względem przestrzeni)	Sterytorializowana polityka rozwoju, dostosowana do specyficznych zasobów i potrzeb konkretnego terytorium

W wymiarze instytucjonalnym, terytorium oferuje podmiotom gospodarczym bliskość wyrosłą ze wspólnych interakcji i prowadzącą do współtworzenia norm i zasad, wzorów zachowań gospodarczych, przyzwyczajęń i skłonności do współpracy oraz uczestnictwa w życiu społecznym. Wypracowane instytucje nieformalne tworzą ramy funkcjonowania gospodarki i określają zdolność podmiotów gospodarczych do podejmowania wspólnych przedsięwzięć. Są one bazą dla koordynacji działań, sprzyjają wymianie informacji, procesom kooperacji, interaktywnego i kolektywnego działania. Instytucje nieformalne są zlokalizowane i powiązane z terytorium, a poziom bliskości instytucjonalnej warunkuje zakres i sposób, w jaki podmioty gospodarcze koordynują swoje zachowania rynkowe [Rodríguez-Pose, 2013, s. 1034–1047; Nowakowska, 2015, s. 223–226; Sokołowicz, 2015].

Koncepcja rozwoju terytorialnego silnie odwołuje się do pojęcia zlokalizowanego charakteru aktorów. Eksponuje wzajemność i spójność działań podmiotów danego terytorium. W ujęciu terytorialnym, rozwój gospodarczy nie jest już pojmowany jako rezultat wymiany rynkowej, lecz jako wypadkowa złożonego zbioru relacji zachodzących pomiędzy podmiotami funkcjonującymi w przestrzeni posiadającej własną kulturę, instytucje i historię [Jewtuchowicz, 2001, s. 38]. Podmioty gospodarcze są aktorami zlokalizowanymi i zaangażowanymi – umiejscowionymi, zarówno w przestrzeni geograficznej i gospodarczej, jak i w więźce wzajemnych relacji warunkujących ich działalność gospodarczą [Torre, 2018, s. 711–736]. Relacje te stanowią bazę dla koordynacji zachowań podmiotów gospodarczych i tworzą skumulowany efekt synergiczny, który nie jest prostą sumą zachowań indywidualnych. W terytorium dochodzi do spotkania się relacji rynkowych i społecznych oraz uwarunkowań instytucjonalnych i kulturowych, tworzących łącznie unikalne trajektorie rozwoju przestrzeni [Nowakowska, 2018, s. 5–22].

W budowaniu terytorium następuje przejście od przestrzeni statycznej, opartej na aglomeracji zasobów, do przestrzeni aktywnej, tworzącej unikalne zasoby [Colletis, Pecqueur 2005, s. 51–74; Jewtuchowicz, 2005, s. 130–134; Levesque, 2008, s. 207]. Ewolucja ta pokazuje trajektorię przejścia od fazy aglomeracji (koncentracji w przestrzeni aktywności gospodarczych), przez fazę specjalizacji (wykorzystanie technologicznych efektów zewnętrznych i koordynacji aktywności między aktorami gospodarczymi), do etapu powstania specyficzności terytorialnej. W wyniku gęstych relacji sieciowych tworzona jest zdolność kreowania zasobów specyficznych – dóbr niepowtarzalnych, stanowiących o unikalności terytorium i jego pozycji konkurencyjnej.

Terytorium kreuje własną logikę rozwoju i strukturę organizacyjną, której efektywność może pobudzać lub ograniczać rozwój podmiotów w nim funkcjonujących. Podmioty identyfikujące się z przestrzenią, połączone wspólnymi celami działania, biorą aktywny udział w jej tworzeniu, decydując o sposobie organizacji i funkcjonowania terytorium. W ten sposób powstaje nowy model współdziałania i tworzenia relacji pomiędzy systemem gospodarczym a polityką lokalną.

Rozwój terytorialny to dużo więcej niż tylko inny sposób interpretacji procesów rozwoju w skali przestrzennej. To radykalna zmiana paradygmatu badań nad przestrzenią i rozwojem. Terytorium jest miejscem wspólnego tworzenia zasobów

i podmiotów, kumulacji informacji, wiedzy i umiejętności, źródłem procesów innowacji i sukcesu gospodarczego danego podmiotu. Staje się źródłem wartości dodanej i podstawą budowania konkurencyjności podmiotów gospodarczych.

Kapitał terytorialny – przewartościowanie czynników rozwoju

Badania i analizy prowadzone w ramach terytorialnego paradygmatu rozwoju stały się podstawą do wyłonienia się nowej interpretacji znaczenia zasobów i czynników rozwoju. Do nauk ekonomicznych wprowadzone zostało nowe pojęcie kapitału terytorialnego¹. W zależności od podejścia proponowane są różne jego ujęcia [Camagni, 2008, s. 29–45; Camagni, Capello, 2013, s. 1383–1402; Toth, 2015, s. 1327–1344; Perucca, 2014, s. 537–562; Markowski, 2016, s. 111–119; Nowakowska 2018, s. 5–22; Fratesi, Perucca, 2014, s. 165–191].

W klasycznym pierwotnym ujęciu, kapitał terytorialny interpretowany jest jako zasoby niematerialne, powstające ewolucyjnie w wyniku interakcji i synergii. Postrzegany jest jako swoiste korzyści zewnętrzne, wytwarzane i dostępne w wyniku wielowymiarowych interakcji użytkowników wyodrębnionego terytorium. Jest też interpretowany jako dynamiczne w czasie i przestrzeni złożone dobro klubowe, dostępne dla użytkowników (klubu) działających w ramach terytorium [Markowski, 2013, s. 213–214]. Tak rozumiany kapitał terytorialny postrzegany jest jako zasób sterytorializowany, endogeniczny, mocno zróżnicowany terytorialnie, i zależy od cech i ścieżki rozwoju lokalnej gospodarki i społeczeństwa. W tym rozumieniu, kapitał terytorialny bliski jest pojęciu zasobów specyficznych [Colletis, Pecqueur, 2005, s. 51–74].

Kapitał terytorialny tworzy zasób strategicznie cenny dla podmiotów funkcjonujących w terytorium, tworząc nowe możliwości rozwoju i budowania przewagi konkurencyjnej. Jak pisze T. Markowski, jest to „synergicznie wytworzony z kombinacji tradycyjnych zasobów, powiązanych z wiedzą i innowacyjnością, nowy czynnik kreowania przewag konkurencyjnych współczesnych gospodarek” [2016, s. 112]. Kapitał terytorialny tworzy swoistą wartość dodaną dla sterytorializowanych podmiotów, których rozwój oparty jest na równoczesnym współlistnieniu mechanizmów konkurencji i współpracy w środowisku lokalnym.

W klasycznej interpretacji, kapitał terytorialny to wszystkie elementy danej przestrzeni, które powstają w wyniku kumulacji, interakcji i synergii, tworząc

1 Po raz pierwszy użyte zostało w 2001 roku w publikacji OECD *Territorial Outlook* w kontekście sposobów budowania przewag konkurencyjnych przestrzeni [2001a, s. 15–16]. Kluczowe znaczenie dla interpretacji tego pojęcia mają badania i analizy włoskich i francuskich ekonomistów, a szczególnie prace R. Camagniego i R. Capello [Camagni, 2009, s. 118–132; Camagni, Capello, 2013, s. 1383–1402].

specyficzność miejsca. Są to samopomnażające się wartości i sterytorializowane zasoby, takie jak dziedzictwo kulturowe, kapitał społeczny i relacyjny, system norm i regulacji terytorialnych. Do kapitału terytorialnego zaliczane są także zdolności do kooperacji, kreatywność, klimat biznesu, *know-how* i zdolności innowacyjne [Capello, Caragliu, Nijkamp, 2009b, s. 1]. To kapitał terytorialny decyduje o tym, że przestrzeń abstrakcyjna staje się miejscem obejmującym umiejscowione kompetencje, umiejętności, efekty zewnętrzne, relacje, wartości oraz zestaw wierzeń, zasad i praktyk [Camagni, 2009, s. 118–132].

W poszerzonej interpretacji, kapitał terytorialny obejmuje zarówno zasoby materialne, jak i niematerialne. Są to zasoby zarówno o charakterze publicznym oraz prywatnym, jak i mieszanym [Camagni, 2008, s. 32]. Postrzegany jest on jako typ kapitału, którego cechą charakterystyczną pozostaje przywiązanie do danego terytorium (uterytorialnienie), chociaż efekty jego wykorzystania w postaci towarów, usług, rozwiązań technologicznych, marek lokalnych i regionalnych itp. mogą być przedmiotem transferu w skali ponadregionalnej i międzynarodowej [Sokołowicz, 2015, s. 66]. W tym podejściu kapitał terytorialny tworzony jest także przez zasoby naturalne, dostęp do infrastruktury, jakość środowiska naturalnego czy zagospodarowania przestrzeni [Toth, 2017, s. 8].

Ekonomiści są zgodni, że zdolności rozwoju podmiotów gospodarczych w dużym stopniu tkwią w sile sterytorializowanych i niepowtarzalnych zasobów i są to bardziej wartościowe zasoby niż względnie powszechna dostępność do kapitału czy infrastruktury. Korzyści aglomeracji, kreatywność i duch przedsiębiorczości oraz obecność instytucji, kapitału relacyjnego i społecznego stanowią elementy, które – bezpośrednio lub pośrednio – wpływają na zdolność miejsca do transformacji i kreowania przewag konkurencyjnych.

Bogactwo interpretacji pojęcia kapitału terytorialnego ujawnia różnorodność jego cech. Wśród ekonomistów panuje zgoda, że kapitał terytorialny to:

- zasób budowany endogenicznie, potencjał wyrosły z danego miejsca;
- zasób tworzony ewolucyjnie, uzależniony od przeszłości miejsca – ścieżki i trajektorii rozwoju w przeszłości;
- zasób mocno sterytorializowany, „przywiązany” do miejsca, trudny do transferowania, skopiowania i odtworzenia w innym miejscu;
- zasób specyficzny, tworzący specyficzność i niepowtarzalność miejsca oraz unikalność warunków prowadzenia działalności gospodarczej;
- zasób strategicznie cenny, dobro budujące przewagę konkurencyjną terytorium; zasób tworzący wyjątkowo korzystne warunki prowadzenia wybranych działalności gospodarczych;
- zasób wymagający „wyrafinowanej” i terytorialnie ukierunkowanej polityki rozwoju, dostosowanej do specyficznych uwarunkowań rozwoju danego miejsca (terytorializacja polityki rozwoju).

Kapitał terytorialny powstaje zarówno w wyniku przemyślanych decyzji i działań podejmowanych w ramach polityki rozwoju, jak i w sposób niezamierzony – oddolnie i spontanicznie, w wyniku interakcji społecznych nastawionych

na budowanie relacji i zasobów własnego miejsca. Gęste i efektywne sieci powiązań i relacji społeczno-gospodarczych kreowane w układach terytorialnych prowadzą do tworzenia się zasobów specyficznych, stanowiących podstawę do budowania przewagi konkurencyjnej podmiotów gospodarczych. Zasoby terytorialne, współtworzone przez podmioty lokalne, są wyrazem rosnących współzależności między aktorami lokalnymi a terytorium i prowadzą do powstawania specyficzności terytorialnej. W ten sposób dochodzi do procesów terytorializacji podmiotów, w wyniku których jednostki te jednocześnie współuczestniczą w tworzeniu kapitału terytorialnego oraz z niego korzystają. To kapitał terytorialny tworzy z jednej strony różnorodność terytoriów, a z drugiej determinuje terytorialną przewagę konkurencyjną przedsiębiorstw.

W literaturze przedmiotu powszechne jest twierdzenie, że sukces przestrzennych systemów gospodarczych nie zależy jedynie od ilości i jakości zasobów materialnych, którymi dysponują. Na znaczeniu zyskuje bogactwo i komplementarność zasobów niematerialnych oraz stopień ich rozwoju. Elementy te są nierozłącznie związane z lokalizacją w danym miejscu i zakorzenieniem w lokalnych sieciach relacji, rynku pracy, lokalnej kulturze i instytucjach. Uruchomienie kapitału terytorialnego poprzez dopasowanie inwestycji do specyfiki i zasobów danego miejsca skutkuje wyższą stopą zwrotu z inwestycji [OECD, 2001, s. 16]. Kapitał terytorialny generuje wyższe zyski dla właściwie dobranych inwestycji i wzmacnia efekty synergii pomiędzy różnymi podmiotami i sektorami gospodarki [European Union, 2011, s. 12–13].

Redefinicja znaczenia zasobów w rozwoju, dokonana za sprawą kapitału terytorialnego, istotnie zmienia sposób kształtowania polityki rozwoju. Nastąpiło prze wartościowanie i przesunięcie uwagi z podejścia strategicznego, opartego na zasobach generycznych, i „uniwersalnej” ścieżki budowania przewagi konkurencyjnej, w stronę podejścia zorientowanego na budowanie przewagi terytorialnej, której źródłem są gęste sieci relacji, współpraca podmiotów i sterytorializowane zasoby. Przekonanie o konieczności terytorialnego ukierunkowania polityki stało się podstawą negacji dotychczasowych metod i narzędzi dokonywania interwencji publicznej – polityki neutralnej względem danego miejsca [Barca, McCann, Rodriguez-Pose, 2012, s. 139] czy też, jak pisze P. Healey, polityki „ślepej na miejsce” [1999, s. 111–121]. W nowym ujęciu postulowana jest zmiana podejścia z makroekonomicznego i makroterytorialnego w stronę mikroterytorialnego i mikrobehawioralnego [Capello, 2009, s. 38–39]. Eksponowane jest nie tylko szersze uwzględnienie kontekstu geograficznego, ale nade wszystko optymalne wykorzystanie unikalnych kapitałów terytorialnych w dynamizacji procesów rozwoju [Camagni, 2011, s. 62–64].

Pomimo wieloletnich badań nad problematyką kapitału terytorialnego, podejście to wciąż postrzegane jest jako nowy, interdyscyplinarny nurt badań teoretycznych, wymagający pogłębienia i naukowego ugruntowania. Zyskujące na znaczeniu i dynamicznie rozwijające się wątki badań i analiz to:

- w ramach nurtu ekonomii instytucjonalnej, interpretacja kapitału terytorialnego jako zasobu zbudowanego przez podmioty, posiadającej własny

system norm i wzorów zachowań gospodarczych, reguł współpracy i procedur współdziałania (instytucje nieformalne);

- w ramach nurtu socjologii ekonomicznej, interpretacja kapitału terytorialnego jako aktywnego zasobu tworzonego przez jednostki społeczne i gospodarcze, ich interakcje i relacje sieciowe, wzajemność i współzależność oraz zaufanie;
- w ramach nurtu zarządzania terytorialnego (*territorial governance*), interpretacja terytorium jako miejsca tworzącego własny sposób koordynacji zachowań podmiotów i kształtowania polityki rozwoju.

Podsumowanie

We współczesnych nurtach nauk ekonomicznych podkreśla się, iż procesy rozwoju mają coraz bardziej terytorialny charakter; terytorialne środowisko generuje szereg nieuchwytnych zasobów, które stają się decydujące w budowaniu przewagi konkurencyjnej. Zasoby te mogą być postrzegane jako specyficzna forma kapitału terytorialnego, pochodząca z relacji społecznych, norm, wartości i interakcji. Istnienie kapitału terytorialnego pomaga przedsiębiorstwom pokonać ułomności mechanizmów rynkowych lub zredukować koszty rynkowe.

Pojawienie się idei kapitału terytorialnego wymusiło w naukach społecznych głęboką reorganizację obszarów i narzędzi badawczych. Wielowątkowość i interdyscyplinarność tego pojęcia z jednej strony pcha naukowców w nowe obszary analizy, z drugiej zaś nastręcza wiele trudności interpretacyjnych. Kapitał terytorialny jest przedmiotem zainteresowania m.in. socjologii ekonomicznej, problematyka instytucji i „sterytorializowanego” rozwoju gospodarczego interesuje głównie nauki ekonomiczne, natomiast przestrzenny kontekst procesów terytorialnych jest przedmiotem badań geograficznych.

Wprowadzenie pojęcia kapitału terytorialnego otworzyło nową fazę w dyskursie na temat endogenicznych czynników rozwoju terytorialnego. Pomimo wieloletnich badań nad tą problematyką, pojęcie to nie doczekało się jednoznacznej i ugruntowanej interpretacji. Istniejące ujęcia teoretyczne i analizy empiryczne nie opierają się jeszcze na zbiorze doktryn wystarczająco dobrze opisanych i udowodnionych, a samo pojęcie wciąż pozostaje mgliste i nieprecyzyjne. Termin ten ma jednak ogromny potencjał poznawczy i dostarcza świeżej perspektywy analitycznej, interesującej zarówno dla środowiska akademickiego, jak i praktyków.

Bibliografia

- Barca F., McCann P., Rodriguez-Pose A., 2012, *The Case of Regional Development Intervention: Place-based Versus Place-neutral Approaches*, „Journal of Regional Science”, vol. 52(1), s. 134–152.
- Camagni R., 2008, *Towards a Concept on Territorial Capital*, [w:] R. Capello, R. Camagni, B. Chizzolini, U. Fratesi, *Modelling Regional Scenarios for the Enlarged Europe*, Springer, Berlin, s. 29–45.
- Camagni R., 2009, *Territorial Capital and Regional Development*, [w:] R. Capello, P. Nijkamp (ed.), *Handbook of Regional Growth And Development Theories*, Edward Elgar Publishing, s. 118–132.
- Camagni R., 2011, *Local Knowledge, National Vision. Challenge and prospect for the UE Regional Policy*, [w:] *Territorial Dimension of Development Policies*, Ministry of Regional Development, Warszawa, s. 75–84.
- Camagni R., Capello R., 2013, *Regional Competitiveness and Territorial Capital: A Conceptual Approach and Empirical Evidence from the European Union*, „Regional Studies”, vol. 47(9), s. 1383–1402.
- Capello R., 2009, *Space, Growth and Development*, [w:] R. Capello, P. Nijkamp (ed.), *Handbook of Regional Growth And Development Theories*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, s. 38–39.
- Capello R., Caragliu A., Nijkamp P., 2009, *Territorial Capital and Regional Growth: Increasing Returns in Cognitive Knowledge Use*, „Tinbergen Institute Discussion Paper”, TI 2009–059/3.
- Castells M., 2004, *Space of Flows, Space of Places: Materials for a Theory of Urbanism in the Information Age*, [w:] S. Graham (ed.), *The Cybercities Reader*, Routledge, London, s. 86–89.
- Chojnicki Z., Czyż T., 2008, *Gospodarka oparta na wiedzy jako czynnik rozwoju regionalnego*, [w:] J. Tarajkowski, L. Wojtasiewicz (red.), *Przestrzeń w polityce gospodarczej*, Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań, s. 74–95.
- Colletis G., Pecqueur B., 2005, *Révélation de ressources spécifiques et coordination située*, „Economie et Institutions”, n° 6/7, s. 51–74.
- Duche G., 2001, *W poszukiwaniu lokalności w rozwoju lokalnym*, [w:] A. Jewtuchowicz (red.), *Strategiczne problemy rozwoju regionów w procesie integracji europejskiej*, Katedra Ekonomiki Regionalnej i Ochrony Środowiska Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 14–19.
- European Union, *Territorial State And Perspectives of The European Union*, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/policy/what/territorial-cohesion/territorial_state_and_perspective_2011.pdf, s. 12–13, (dostęp: 22.01.2018).
- Fratesi U., Perucca G., 2014, *Territorial Capital and Effectiveness of Cohesion Policies: an Assessment for CEE Regions*, „Investigaciones Regionales”, no. 29, s. 165–191.
- Healey P., 1999, *Institutionalist Analysis, Communicative Planning and Shaping Places*, „Journal of Planning Education and Research”, no. 19, s. 111–121.
- Jewtuchowicz A., 2001, *Terytorium i lokalne systemy produkcyjne a globalizacja gospodarki*, [w:] W. Kosiedowski (red.), *Gospodarka i polityka regionalna okresu transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń.
- Jewtuchowicz A., 2005, *Terytorium i współczesne dylematy jego rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Levesque B., 2008, *Contribution de la nouvelle sociologie économique*, [w:] G. Massicotte (éd.), *Sciences du territoire. Perspectives québécoises*, Presses de l'Université du Québec, Québec.

- Markowski T., 2013, *Flexible and Integrative Planning in Functional Urban Areas – Towards a New Approach to Spatial Planning*, [w:] W. M. Gaczek (red.), *Dynamika, cele i polityka zintegrowanego rozwoju regionów. Aspekty teoretyczne i zarządzanie w przestrzeni*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 27–41.
- Markowski T., 2016, *Kapitał terytorialny jako cel zintegrowanego planowania rozwoju*, „Mazowsze. Studia Regionalne”, nr 18, s. 111–119.
- Moulaert F., Sékia F., 2003, *Territorial Innovation Models: A Critical Survey*, „Regional Studies”, vol. 37(3), s. 289–302.
- Nowakowska A., 2015, *Terytorium – miejsce budowania konkurencyjności podmiotów gospodarczych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne Problemy Usług”, nr 121, s. 223–236.
- Nowakowska A., 2018, *Od regionu do terytorium – reinterpretacja znaczenia przestrzeni w procesach rozwoju gospodarczego*, „Gospodarka Narodowa”, nr 3, s. 223–236.
- OECD, 2001, *Territorial Outlook*, http://www.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/oecd-territorial-outlook_9789264189911-en (dostęp: 26.02.2018).
- Pecqueur B., 2013, *Territorial Development. A New Approach to Development Processes for the Economies of the Developing Countries*, „Revista International Interdisciplinar INTERthesis”, vol. 10(2), s. 8–32.
- Perrin P., 2001, *Un apport autrichien à la théorie du territoire*, „Revue d'économie régionale et urbaine”, n° 2, s. 229–248.
- Perucca G., 2014, *The Role of Territorial Capital in Local Economic Growth: Evidence from Italy*, „European Planning Studies”, vol. 22(3), s. 537–562.
- Pietrzyk I., 2004, *Globalizacja, integracja europejska a rozwój regionalny*, [w:] A. Jewtuchowicz (red.), *Wiedza, innowacyjność, przedsiębiorczość a rozwój regionów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 12–13.
- Rodríguez-Pose A., 2013, *Do Institutions Matter for Regional Development?*, „Regional Studies”, vol. 47(7), s. 1034–1047.
- Sokołowicz M. E., 2015, *Rozwój terytorialny w świetle dorobku ekonomii instytucjonalnej. Przestrzeń – bliskość – instytucje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Torre A., 2015, *Théorie du développement territorial*, „Géographie, économie, société”, n° 17, s. 273–288.
- Torre A., 2018, *Les moteurs du développement territorial*, „Revue d'économie régionale et urbaine”, n° 4, s. 711–736.
- Torres O., 2004, *Lokalna globalizacja czy globalna lokalizacja. Rozważania na temat globalizacji*, [w:] A. Jewtuchowicz (red.), *Wiedza, innowacyjność, przedsiębiorczość a rozwój regionalny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 23–24.
- Toth B. I., 2015, *Territorial Capital: Theory, Empirics and Critical Remarks*, „European Planning Studies”, vol. 23(7), s. 1327–1344.
- Toth B. I., 2017, *Territorial Capital – A Fuzzy Policy-driven Concept: Context, Issues and Perspectives*, „Europa XXI”, vol. 33, s. 5–19.